

dr hab. Lucyna Bakiera, prof. UAM
Wydział Psychologii i Kognitywistyki
Uniwersytet im. Adama Mickiewicza
w Poznaniu

Poznań, dnia 25 listopada 2023 r.

Recenzja

rozprawy doktorskiej mgr Olgi Capały

***pt. Uwarunkowania podmiotowe i środowiskowe równoważenia obowiązków
życia rodzinnego i zawodowego przez młode matki***

**napisanej pod kierunkiem dr hab. Ewy Gurby, prof. UPJPII
w Instytucie Psychologii Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie**

Podstawa formalna recenzji

Podstawę opracowania recenzji stanowi uchwała Rady Dyscypliny Psychologia Uniwersytetu Jagiellońskiego z dnia 13 lipca 2023 r. oraz umowy nr WFz /252/2023 z dnia 25 września 2023 r.

Uwagi ogólne

Problematyka dysertacji wpisuje się w zagadnienia psychologii rozwoju człowieka, psychologii rodziny i psychologii pracy. Odnosi się do dwóch podstawowych obszarów aktywności osób dorosłych realizowanej w rodzinie i środowisku pracy zawodowej. Dysertacja poświęcona jest wybranym aspektom równoważenia zadań rodzinnych i zawodowych przez kobiety we wczesnej dorosłości. Ponadto podjęto w niej problemy dotyczące m. in. ważności ról zawodowej i rodzinnej (w zakresie małżeństwa, rodzicielstwa oraz opieki nad domem) oraz wzajemnego wzbogacania pomiędzy sferą rodzinną i zawodową.

Tematyka ról realizowanych przez aktywne zawodowo matki jest niezwykle ważna i aktualna, a badania mają duży potencjał aplikacyjny. Doświadczenia matek i pracowniczek obejmują codzienne dylematy związane z regulowaniem czasu poświęcanego zadaniom rodzicielskim, domowym i zawodowym, co wyraża niekiedy konflikt zobowiązań i niesatysfakcjonujące wywiązanie się z podjętych ról. Za niezwykle ważne uznają zwrócenie przez Doktorantkę uwagi na ważność danej roli społecznej w systemie pełnionych przez jednostkę ról, która określa intensywność odczuwanego przez nią konfliktu. W rozprawie przyjęto, że konflikt pomiędzy życiem rodzinnym i zawodowym jest główną składową równowagi między nimi. Konflikt ten występuje w obliczu trudności w pogodzeniu

wymagań ról rodzinnych z rolą zawodową. Równie ważne jest przedstawienie możliwych typów równowagi wyróżnionych na podstawie interakcji między wzajemnym wzbogacaniem oraz konfliktem pomiędzy życiem rodzinnym i zawodowym. W dysertacji przyjęto typologiczny model równowagi praca-rodzina w którym wyróżniono cztery jej typy: korzystny (niskie nasilenie konfliktu i wysokie wzbogacania), szkodliwy (wysokie nasilenie konfliktu i niskie wzbogacania), aktywny (wysokie nasilenie konfliktu i wzbogacania), pasywny (niskie nasilenie konfliktu i wzbogacania). Poszczególne rodzaje równowagi charakteryzują się odmiennym nasileniem konfliktu i wzajemnego wzbogacania.

Doktorantka za cel podjętych badań uznała ustalenie zależności między wybranymi czynnikami podmiotowymi i środowiskowymi a kształtowaniem u młodych matek równowagi pomiędzy podstawowymi sferami życia. Do czynników podmiotowych Doktorantka zaliczyła płeć psychiczną, przekonania na temat roli płciowej, osobistą ważność poszczególnych ról życiowych i liczbę ról uznanych za ważne, natomiast do czynników środowiskowych liczbę dzieci, ich wiek, tygodniowy czas poświęcany pracy zawodowej, tygodniowy czas poświęcany pracy zawodowej przez mężów/partnerów badanych matek, posiadanie członka rodziny, który wymaga dodatkowej opieki, posiadanie dodatkowego wsparcia w opiece nad dziećmi, odczuwane obciążenie opieką nad dziećmi, oraz odczuwane wsparcie ze strony męża/partnera.

W badaniach online uczestniczyły kobiety (N=256) będące matkami co najmniej jednego dziecka. Przeprowadzone badania i analizy statystyczne wyników pochodzących od 113 kobiet we wczesnej dorosłości pozwoliły na zweryfikowanie postawionych hipotez. Doktorantka ustaliła m. in. że kobiety androgyniczne częściej niż kobiety kobiece, męskie i nieokreślone kształtują korzystny typ równowagi pomiędzy życiem rodzinnym i zawodowym. Wyniki świadczą ponadto, że im większe wsparcie ze strony partnera doświadczają kobiety oraz nadają ważność roli zawodowej, tym większe jest prawdopodobieństwo wykształcenia przez nie korzystnego typu równowagi.

Ocena merytoryczna

Dysertacja stanowi ważne i interesujące oraz uporządkowane i wnikliwe studium teoretyczno-empiryczne na temat zobowiązań rodzinnych i zawodowych młodych kobiet. Autorka wykazuje kontrolę w doborze koncepcji i wyników badań stosownie do omawianej problematyki. Problem badań został osadzony we właściwych ramach teoretycznych. Przeprowadzone badania świadczą o umiejętności planowania i realizowania projektu badawczego. Hipotezy stanowią jasną implikację przedstawionych założeń teoretycznych i uzasadnione są doniesieniami z dotychczasowych badań. Pytania badawcze zostały nakreślone logicznie, a badania zaprojektowano w sposób uzasadniony postawionymi celami i problemami. Ważną i wartościową częścią rozprawy są uzasadnienia postawionych hipotez. Wśród wielu dobrze opracowanych rozdziałów szczególną uwagę przykuwa zgłębienie znaczenia równowagi między obszarami zaangażowania osób dorosłych oraz analiza transferu zasobów w modelu wzajemnego wzbogacania sfery rodzinnej i zawodowej. Dodatkowo za cenne uznaję weryfikowanie zależności pomiędzy ukształtowanym typem równowagi a obciążeniem sytuacją pandemiczną. Analityczna, wielowątkowa, a jednocześnie usystematyzowana dyskusja świadczy o znakomitych umiejętnościach opracowania wyników badań.

Lektura recenzowanej rozprawy nasuwa również kilka komentarzy polemicznych.

- W dysertacji nie został przedstawiony proces budowania równowagi pomiędzy życiem rodzinnym a zawodowym (podkreślenia w recenzji: LB). Oczekiwanie takiego

omówienia jest zasadne ze względu na zapowiadaną w rozprawie problematykę, czego wyrazem jest tytuł odwołujący się do równoważenia (a nie: zrównoważenia) obowiązków życia rodzinnego i zawodowego, a także wskazanie celu badań („weryfikacja wybranych uwarunkowań podmiotowych oraz środowiskowych budowania równowagi pomiędzy życiem rodzinnym i zawodowym przez młode matki” s. 1). Wyeksponowanie procesualności w terminie „budowanie równowagi” widnieje w tytułach różnych rozdziałów (1.2, 1.3, 4, 5; m. in. s. 30, 39, 64, 70, 91, 333), a jednocześnie Doktorantka zaznacza, że „zjawisko równowagi pomiędzy życiem rodzinnym i zawodowym znajduje się w centrum zainteresowań prezentowanej rozprawy” (s. 67). Należy rozróżnić proces kształtowania równowagi (równoważenie) od jego efektu, tzn. stanu równowagi (zrównoważenia). Ważnym uzupełnieniem rozprawy byłoby przedstawienie mechanizmu równoważenia, a także czynników sprzyjających i zaburzających równowagę jako stan oraz równoważenie jako proces. Uwagę tę formułuję również ze względu na treść przedstawioną w roz. 1.2. (pt. *Budowanie równowagi pomiędzy życiem rodzinnym i zawodowym z perspektywy psychologii biegu życia*), która zaciekawia w jaki sposób Doktoranta definiuje tytułową kategorię. Tymczasem rozdział został poświęcony fazom życia rodziny (biorąc pod uwagę problemy badawcze niejasna jest przyjęta w nim perspektywa rodziny, a nie jednostki – wskazano zadania stojące przed rodziną) oraz rosnącej popularyzacji związków kohabitacyjnych. Niestety proces budowania równowagi między życiem rodzinnym i zawodowym nie został wytłumaczony, a niektóre tezy są niejasne (np. „przyjęcie nowej roli nie oznacza zupełnego odrzucenia poprzednich ról: córki, syna, siostry czy brata, jednak nowa rola staje się bardziej dominująca”, s. 31). Także w rozdziale 1.3. pt. *Budowanie równowagi pomiędzy życiem rodzinnym i zawodowym przez młode matki* proces kształtowania równowagi nie został omówiony. Doktorantka zaprezentowała w nim definicję macierzyństwa, etapy macierzyństwa i wyniki badań na temat konfliktu rodzina – praca. Wobec tego pytanie, na czym polega budowanie równowagi pomiędzy życiem rodzinnym i zawodowym pozostaje bez odpowiedzi.

- Za niewystarczająco wytłumaczone uważam pojęcie roli społecznej. Doktorantka twierdzi, że „spośród ról realizowanych przez jednostkę, szczególnie istotna jest rola społeczna” (s. 47), ale nie wyjaśnia, jakie – poza społecznymi – są inne role, co szczególnie jest niejasne wobec twierdzenia, że „przyjęcie określonej roli ułatwia jednostce umiejscowienie siebie w określonej rzeczywistości społecznej, poprzez identyfikację z określonymi elementami otoczenia oraz przeciwstawienie się innym jednostkom” (s. 47). Poza tym Doktorantka posługuje się terminem rola życiowa/role życiowe (np. s. 59), co wobec przyjętej definicji roli („zestaw zachowań i postaw wyznaczonych i oczekiwanych przez grupę społeczną, w której funkcjonuje na co dzień jednostka - s. 52) jest niejasne. Pojawia się pytanie, jaką rolą jest rola życiowa? Czy są inne role niż życiowe? Zwrócę też uwagę na sformułowanie „rola rodzinna i zawodowa” stosowane w rozprawie, zamiast *role rodzinna i zawodowa*. Użycie liczby pojedynczej sugeruje, że jest jedna rola, na którą składa się aktywność rodzinna i zawodowa. Również stosowany termin „rola rodzinna” (s. 28, 53, 68) jest mylący, ponieważ jest wiele ról rodzinnych, co wielokrotnie jest podkreślane w dysertacji (role małżeńska, rodzicielska, opieki nad domem). Polemizowałabym z tezą, że „jednostka realizuje określoną rolę społeczną przyjmując oczekiwany i wzmacniany przez społeczeństwo wzorzec zachowań” (s. 53), ponieważ pominięto okoliczności, w

których jednostka pełni rolę, ale nie przyjmuje oczekiwanego wzorca zachowań i/lub nie identyfikuje się z rolą. Rola społeczna może być pełniona w sposób nietypowy, niestandardowy. Utożsamianie się z daną rolą, jej wymogami oraz oczekiwaniami społecznymi wobec niej wyraża indywidualność jednostki, dlatego warto zwrócić uwagę na odmienne orientacje wobec roli – podmiotową i przedmiotową. Orientacja podmiotowa świadczy o jednostkowej interpretacji norm definiujących rolę, które stanowią jedynie wykładnię dla indywidualnego systemu znaczeń i niezależnych wyborów. Natomiast przedmiotowe nastawienie wobec roli wyraża reaktywne respektowanie oczekiwań społecznych, podporządkowanie wymaganiom i kierowanie się powinnościami, zobowiązaniem, nakazem. Przedmiotowa orientacja wobec roli społecznej sugeruje raczej bycie aktorem niż autorem działań związanych z rolą, co może implikować negację pełnionej roli. W dysertacji poświęconej analizie łączenia ról, uwzględnienie osobistego stosunku dorosłych do ról wydaje się ważne, ponieważ przepisy i zadania wyrażające zgeneralizowane oczekiwania kierowane pod adresem jednostki pełniącej daną rolę społeczną wywołują różne reakcje. Skupiając się na macierzyństwie warto zauważyć, że nie każda kobieta aprobuje rolę matki, nawet wówczas, gdy ją pełni. Macierzyństwo może rozczarować, wzbudzać lęk, a także negację roli. Spektrum możliwych ustosunkowań wobec roli waha się od aprobaty do jej odrzucenia. Podjęcie takiej analizy pozwoliłoby na wyjaśnienie, którego nie odnajduję w pracy, a mianowicie jak w dysertacji rozumiane są obowiązki i z czego (źródła endo- vs egzogenne) wynika konieczność ich realizowania w sferze rodzinnej i zawodowej (por. tytuł dysertacji: „obowiązki życia rodzinnego i zawodowego”).

- Sposób omówienia ram metodologicznych przeprowadzonych badań odbieram za niekompletny. W rozprawie nie przedstawiono układu zmiennych, co z punktu widzenia 17 hipotez, wielu zmiennych i subzmiennych stanowiłoby ważny element klaryfikujący przewidywane zależności, tym bardziej, że nazwy zmiennych nie są podawane konsekwentnie i adekwatnie do hipotez (np. zmienna „wzorzec”). Zabrakło operacjonalizacji zmiennej „typ równowagi pomiędzy życiem rodzinnym i zawodowym”. Doktorantka nie uszczegółowiła w jaki sposób zastosowane narzędzia pozwoliły dokonać pomiaru tej zmiennej. Autorka nie podaje, czy procedura badawcza uzyskała pozytywną opinię komisji etyki ds. badań naukowych z udziałem ludzi.
- Niektóre tezy artykułowane przez Doktorantkę wymagają wyjaśnienia.
 - Do takich zaliczam m. in. twierdzenie, które sugeruje, że koncepcje rozwoju człowieka w dorosłości wyznaczają oczekiwaną sekwencję doświadczeń: „osoba, która usamodzielnia się finansowo oraz emocjonalnie od rodziców po osiągnięciu 30. roku życia będzie podejmować zadania charakterystyczne dla wejścia w dorosłość, mimo że w nawiązaniu do klasycznych koncepcji rozwoju człowieka dorosłego powinna się już doskonalić w roli rodzicielskiej oraz zawodowej” (s. 30). Kwestia norm w rozwoju dorosłych jest dyskusyjna, ale z całą pewnością teorie rozwoju psychicznego nie wyznaczają postępowania człowieka, nie określają jego powinności. Teoria jest odzwierciedleniem funkcjonowania człowieka (a nie odwrotnie).
 - Nie zgadzam się również z uznaniem, że sposób pełnienia ról społecznych w dorosłości nie ulega zmianom. Doktorantka twierdzi, że „pomimo obserwowanego z uwagi na zmiany społeczno-kulturowe odraczania

podjęcia ról, które przypisywane są wejściu w dorosłość, ich charakter nie uległ znaczącym przemianom” (s. 47).

- Zastanawia mnie określenie równowagi jako optymalnej (s. 18), co sugeruje, że równowaga może być nieoptymalna. Interesujące jest też ujęcie stabilnej równowagi pomiędzy życiem rodzinnym i zawodowym (s. 98), niestety nie zostało ono – w mojej ocenie – wystarczająco skomentowane (co równowagę (de)stabilizuje?).
- Nie wiadomo, dlaczego Doktorantka uważa wczesną dorosłość za okres szczególnych wyzwań (rozdział 1). Co czyni tę fazę rozwojową za wyjątkowo nasyconą wyzwaniami, a tym samym jakie argumenty przyjęto, aby wyzwania innych okresów uznać za mniej znaczące („Wczesna dorosłość rysuje się więc jako okres życia przepełniony różnorodnymi wyzwaniami, na które dodatkowo nakłada się presja społeczna związana z jakością ich realizacji - jest więc szczególnym wyzwaniem w zakresie balansowania kluczowych ról życiowych”, s. 47).
- Polemizowałabym z klasyfikacją czynników eksplorowanych w badaniu. Takie zmienne jak odczuwane obciążenie opieką nad dziećmi oraz odczuwane wsparcie ze strony męża/partnera należą do czynników podmiotowych, a nie środowiskowych ze względu na odniesienie do sfery subiektywnej (odczuwanie), a nie obiektywnej.

Ocena formalna

Rozprawa doktorska ma klarowną strukturę podziału treści, typową dla raportu empirycznego. Składa się z wprowadzenia, części teoretycznej (sześć rozdziałów), części opisującej metodę badań własnych i części prezentującej wyniki przeprowadzonych badań (trzy rozdziały), streszczeń w języku polskim i angielskim. Praca zawiera również spis bibliograficzny, spis tabel i rysunków oraz 13 aneksów. Obejmuje 430 stron (w tym 338 stron opracowania merytorycznego). Z formalnego punktu widzenia układ pracy tworzy spójną i czytelną całość. Bibliografia obejmuje ponad 200 pozycji w języku polskim i angielskim opublikowanych w latach 1932–2023. Doktorantka wykazuje dobre rozeznanie w literaturze przedmiotu. Spis bibliografii zasadniczo sporządzony jest zgodnie ze standardami APA 6. Doktorantka posługuje się komunikatywnym językiem, choć w pracy są liczne błędy gramatyczne i interpunkcyjne, które utrudniają recepcję tekstu, np. „najczęstszym podłożem konfliktu” – s. 31; „IXX wiek” – s. 39; „Pojęcie roli społecznej oraz organizacja systemu podejmowanych ról życiowych” – tytuł rozdziału 2, s. 48; „najnowsze z dostępne narzędzi” – s. 73; „...oraz życiem rodzinnym. (2004). Autorzy wysunęli” – s. 76). Graficzna strona pracy (tabele, wykresy, załączniki) zwraca uwagę uporządkowaniem i dokładnością, co ułatwia odbiór tak bogatych wyników badań własnych.

Konkluzja

Wymienione uwagi mają charakter porządkujący i polemiczny. W mojej ocenie rozprawa stanowi bardzo dobre opracowanie. Jest oryginalnym rozwiązaniem zadania naukowego i wskazuje na wiedzę teoretyczną Doktorantki oraz umiejętność prowadzenia badań naukowych. Rozprawa wnosi w przedmiotowym zagadnieniu wkład w rozwój wiedzy w zakresie psychologii. Doktorantka wykazała, że potrafi analizować i krytycznie oceniać uzyskane rezultaty badań. Dysertacja pt. *Uwarunkowania podmiotowe i środowiskowe równoważenia obowiązków życia rodzinnego i zawodowego przez młode matki*,

przygotowana przez Panią mgr Olgę Capałą w mojej ocenie w pełni spełnia warunki wynikające z ustawy o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki z dnia 14 marca 2003 r. W związku z tym stawiam wniosek o przyjęcie rozprawy i dopuszczenie Pani mgr Olgi Capały do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

Lucyna Bakiera

A handwritten signature in blue ink, appearing to read 'LBakiera', with a stylized flourish at the end.